

MATN VA UNING TARKIBI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8300129>

Normatov Rixsimurod Qo'chqor o'g'li

*Jizzax viloyati, Sharof Rashidov tumani 13-somli umum o'rta ta'lim maktabi
ingliz tili o'qituvchisi*

Annotatsiya

Ushbu maqolada matn va uning tarkibiga doir nazariyalar ochib berilgan. Shuningdek turli xil manbalarga asoslangan holda matn va uning asosiy xususiyatlariga doir fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar

tekst, kontekst, til va nutq, matn xususiyati, lingvistika.

Аннотация

В данной статье раскрываются теории о тексте и его содержании. Также на основе различных источников высказываются мнения о тексте и его основных особенностях.

Ключевые слова

текст, контекст, язык и дискурс, особенность текста, лингвистика.

Abstract

In this situation, theories about the text and its content are revealed. Thus, on the basis of various sources, opinions are expressed about the text and its basic features.

Key words

text, context, language and discourse, text features, linguistics.

«Matn» atamasi ilmiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. O'zbek tilining izohli lug'atida³ matn so'zining arabchadan o'zlashganligi, eskirgan kitobiy so'z ekanligi va tekst so'zi anglatgan ma'noga tengligiga ishora qilinadi. Izohli lug'atning 156-sahifasida tekst atamasiga quyidagicha ta'rif beriladi: 1. Yozilgan, ko'chirilgan yoki bosilgan ijodiy, ilmiy asar, nutq, hujjat va shu kabilar yoki ularning bir parchasi; matn. Maqolaning teksti. 2. Musiqa asariga, masalan biror kuyga, opera, roman va shu kabilarga asos bo'lgan she'r, so'z. 3. Poligrafiyada yirik shriftlardan birining nomi. Bu ta'rifda matnning asosiy xususiyatlari to'g'ri ko'rsatilgan. Faqat axborot-kommunikatsiya vositalarining taraqqiy etishi natijasida matn (text) so'zi anglatadigan ma'no yanada ortganligini ko'rishimiz mumkin. Kompyuterda terilgan matn formati Word, RTF matn, oddiy matn, formatlangan matn, gipermatn kabilar ham iste'molda faollashdi.

Bugungi kun tilshunosligida matn tilning alohida yirik birligi (supersintaktik butunlik) va matn tilshunosligi deb atalayotgan sohaning asosiy ob'ekti sifatidatalqin qilinadi. Matnni tadqiq etishda uni so'z birikmasi va gapdan farqlash lozimligi, matnning ham o'z kategoriyasi va qonuniyatlari borligi aytiladi. Tilshunos M.X.Hakimov ilmiy matn tadqiqiga bag'ishlangan dissertatsion ishida bu haqda shunday yozadi: "Matn so'zining lug'aviy ma'nosida birikish, bog'lanish tushunchalarining borligi, shuning uchun matn tarkibi o'zaro qaysidir bog'lovchilar yordamida birikishini o'rganish «Matn tilshunosligi» sohasining asosiy muammolaridan biri bo'lib qoldi. Matn birliklarining o'zaro bog'lanishini ifoda etuvchi takror va uning bir necha ko'rinishi, olmosh turkumiga oid ba'zi so'zlar, gapning so'roq shakliga xos bo'lgan ko'rinishining matn hosil qilishdagi vazifalari matn tilshunosligida alohida o'rin tutadi⁴. Mazkur ishda muallif «matn» atamasini «nutq», «kontekst» kabi boshqa lingvistik atamalardan farqlash lozimligini ta'kidlaydi. Nutq og'zaki va yozma shakllarda namoyon bo'ladi.

Nutqning yozma shakli matn atamasi ifodalaydigan mazmunga muvofiq keladi. «Nutq sub'ektdan adresatga yo'naltiriluvchi nutqiy faoliyat hisoblanadi. Matn esa faqat ob'ektiv informatsiyadan iborat bo'lmay, balki o'ziga pragmatik mazmuni ham qamrab olgan nutqning material ko'rinishidir». Akademik so'rovlarning hozirgi yo'nalishi matn tilshunosligi bilan bog'liq muammolarga tegishli bo'lib, turli fanlar bo'yicha olimlarning qiziqishini uyg'otdi. Muhokama qilinayotgan mavzu-bu akademiyaning turli sohalarda muhim qiziqish va o'rganish ob'ektiga aylangan mavzu. Bularga psixolingvistika, sotsiolingvistika, kommunikativ tilshunoslik, falsafa va boshqa tegishli tadqiqot sohalari kiradi. Akademik hamjamiyat bir qator lingvistik asarlarni, shu jumladan M.M.Baxtin (Baxtin, 1979), I.R.Galperin (Galperin, 1974, 2004). Shuning uchun bu olimlarning asarlari tilshunoslik sohasiga katta hissa qo'shgan. Arutyunova, 1977, E.A.Referovskaya, 1983 va 1989, Yu.S.Stepanova, 1981, Z.Ya.1986 yil To'rayeva va 1981 yil O.I.Moskalskaya matnini, uning vazifalari va tuzilishini har tomonlama

tushunishimizga katta hissa qo'shgan taniqli olimlardan biridir. 3 O'zbek tilining izohli lug'ati. -M.: Russkiy yozik, 1981, 452-b 4 Hakimov M. O'zbek ilmiy matnining sintagmatik va pragmatik xususiyatlari. Filol.fan.nomz...dis. -Toshkent, 1993, 7-b Lingvistik matnni tahlil qilish sohasi Frantsiya, Germaniya, AQSh, Buyuk Britaniya, Gollandiya va boshqa joylardan kelgan taniqli nazariyotchilarning ilmiy ishlari bilan sezilarli darajada rivojlandi, ular matn tuzilishi, ontologiya va parametrlarga oid turli mavzularni mohirlik bilan o'rganib chiqdilar. Ushbu mutaxassislar guruhida taniqli olimlar E.Benveniste (Benveniste, 1965) aniqlanishi

mumkin. Akademik adabiyotda ushbu sohaga hissa qo'shgan ko'plab taniqli mualliflar, jumladan Xartmann (1971), V.Dressler (1973), M.Halliday (1976), L.Hasan (1976), J.Lyons (1978, 2003), P.Jiro (1980), T.Van Deyk (1981, 1988), J.Braun (1983), J.Yull (1983) va boshqalar. Matnni o'rganish uchun turtki, tilni zamonaviy tilshunoslik ob'ekti orqali universal hodisa sifatida, matn orqali amalga oshiriladigan odamlar qirralari bilan bog'langan tilning keng qamrovli vositasi sifatida tushuntirishga intilishdan kelib chiqadi. Ushbu moyillik hujjat ichida tilning mavjudligi, uning ko'p qirraliligi haqida tushuncha olish va uning qoidalarini tushunish uchun intilish bilan yanada ravshanlashadi, bu faqat lingvistik komponentlar bitta jumladan oshadigan tuzilmalar ichida ishlaganda oshkor qilinadi. Matn tarkibi murakkab tabiatning tadqiqot m vzusidir. Matnning murakkab va ko'p qirrali tashkiliy tuzilishi uning diskret birliklarni o'rnatish va ularni keyinchalik tasniflash orqali ishlab chiqilgan lingvistik fan doirasiga qo'shilishi uchun qiyinchilik tug'diradi. Taqdim etilgan matn muhim darajaga ega deb hisoblanadi semantik muvofiqlik va sintaktik birlik uning tarkibiy qismlari orasida, shuningdek informatsion qiymat uning ichki chegaralaridan tashqarida kengaytirilgan. Matnni kommunikativ xususiyatlar ko'zga tashlanadigan lingvistik komponentlarning ierarxik joylashuvi ch o'qqisida joylashgan ko'p qirrali makrostruktura sifatida tushunish mumkin. Yaratilishida matn tushunchasi boshqa tadqiqot mavzularini tahlil qilishda foydalaniladigan tushunchalar to'plamiga qo'shimcha element bo'lib xizmat qildi. "Murakkab sintaktik shaxs" tushunchasi rus tilshunosligida paydo bo'lgan va dastlab badiiy tilni tekshirishda ishlatilgan, keyinchalik mustaqil nazariy ahamiyatga ega bo'lgan (Bulaxovskiy, 1952; Vinogradov, 1959 va boshqalar). Nutqni ishlab chiqarishni integratsiyalashgan matn sifatida lingvistik tekshirishga bo'lgan qiziqish til va nutqni kommunikativ va funksional jihatdan o'rganishga qo'yilgan ahamiyatdan kelib chiqadi. Darhaqiqat, Refrovskaya (1983: 6) kuzatganidek, matn keng nutq faoliyati natijasi sifatida bu ishda muhim o'rin tutadi. M.M.Baxtin tomonidan ilgari surilgan tushuncha odatda "matn tilshunosligi" deb ataladigan tilshunoslik sohasining asosiy asosi bo'lib xizm5 Matveyeva T.V. Funksionalniye stili v aspekte tekstovix kategorii.- Sverdlovsk, 1990, s.5.9 qildi. Baxtinning so'zlariga ko'ra," matn falsafiy va gumanitar tadqiqotlar bilan bog'liq bo'lgan har bir tadqiqot sohasi uchun muhim bo'lgan ma'lumotlar bazasi sifatida asosiy pozitsiyani egallaydi va u darhol haqiqatni ifodalaydi va shu bilan 10 ushbu intizomni rivojlantirish uchun zaruriy shart bo'lib xizmat qiladi " (Baxtin, 1979: 281).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. -M.: Russkiy yozik, 1981, 452-b
2. Hakimov M. O'zbek ilmiy matnining sintagmatik va pragmatik xususiyatlari. Filol.fan.nomz...dis. -Toshkent. 1993,
3. Бахтин, М.М. Проблема текста в лингвистике, философии и других гуманитарных науках [Текст] М.М. Бахтин Эстетика словесного творчества.
4. M. Matveyeva T.V. Funktsionalniye stili v aspekte tekstovix kategorii.- Sverdlovsk, 1990,
5. Normatov Rixsimurod o'zbek va ingliz tilshunosligida matn nomini tarjima qilishda uchraydigan muammolar magistrlik dissertatsiyasi Jizzax-2023